

Мирзаева Мафтуна Бахтиёр қизи
Урганч давлат университети докторанти

КОРПУС ЛИНГВИСТИКАСИГА АСОСЛАНГАН ТАРЖИМАШУНОСЛИКНИНГ АҲАМИЯТИ

Аннотация. Таржимашунослик соҳаси корпус лингвистикаси пайдо бўлиши билан сезиларли даражада ўзгариб, тил ва таржимани англашда маълумотларга асосланган ва эмпирик ёндашувни ривожлантирди. Бу ўзгариш тил қўлланилишининг мураккаблигини чуқурроқ англашга олиб келди, аввалги кузатувлар ва тахминларга асосланган ёндашувлардан фарқли равишда, тиллардаги намуналар ва тенденцияларни аниқлаш имконини берди. Мазкур мақолада корпус лингвистикасига асосланган таржимашуносликнинг аҳамиятини, унинг фойдалари, муаммолари ва таржима соҳасига таъсирини кўриб чиқамиз.

Калит сўзлар: корпус лингвистикаси, контекстдаги англаш, статистик таҳлил, кўп тилли корпуслар, таққослама таҳлил.

Кириш. Корпус лингвистикасининг таржимашуносликдаги пайдо бўлиши. Корпус лингвистикаси - ҳақиқий ҳаётдаги матн ва нутқ маълумотларининг катта тўпламларига асосланган тил ўрганиш йўналиши - таржимашуносликда тил қўлланилишини контекстда таҳлил қилиш учун кучли восита бўлиб чиқди. Таржимашуносликда унинг қўлланилиши таржима назарияси ва амалиётига ёндашувда инқилоб ясади, бир қатор афзалликларни тақдим этди:

- **Маълумотларга асосланган таҳлил:** Корпус лингвистикаси катта ҳажмдаги маълумотларни тизимли равишда таҳлил қилиш имконини беради, бу тадқиқотчиларга анъанавий сифатли усуллар орқали сезилмайдиган намуналар ва тенденцияларни аниқлаш имконини беради. Бу эмпирик ёндашув тил қўлланилишининг нозик жиҳатларини ва таржиманинг мураккаблигини англаш учун мустаҳкам асос яратади.
- **Контекстдаги англаш:** Корпуслар тилни унинг табиий муҳитида камраб олади, сўзлар ва иборалар қўлланилаётган контекстга назар ташлаш имконини беради. Бу контекстдаги англаш таржимонлар учун жуда муҳим, чунки улар матннинг маъносининг нозик сояларини ва мақсад қилинган таъсирини англашларига ёрдам беради [1].
- **Таққослама таҳлил:** Корпуслар турли жанрлар, соҳалар ва тиллардаги тил қўлланилишини таққослаш учун фойдаланилиши мумкин. Бу таққослама таҳлил тилдаги фарқлар ва турли грамматик тузилмаларга ва маданий анъаналарга эга тиллар ўртасида таржима қилишнинг муаммолари ҳақида қимматли маълумотлар беради.
- **Эмпирик тасдиқлаш:** Корпус лингвистикаси таржима назариялари ва гипотезаларини эмпирик тарзда синаб кўриш усулини тақдим этади, субъектив талқинлардан ташқарига чиқиб, аниқ далилларга таянади. Бу эмпирик тасдиқлаш таржима тадқиқотларининг қатъийлиги ва ишончилигини оширади [2].

Асосий тушунчалар ва методологиялар

Корпус лингвистикасининг таржимашуносликда қўлланилиши бир нечта асосий тушунчалар ва методологияларга таянади:

- **Корпуслар:** Корпус маълум бир тилни ёки соҳани акс эттирувчи электрон шаклда сақланган матнлар тўпламидир. Корпусларнинг турли хиллари мавжуд, жумладан:
 - **Монолингвал корпуслар:** Бир тилдаги матнлар тўплами.
 - **Билингвал корпуслар:** Икки тилдаги матнлар тўплами бўлиб, улар бир-бирининг таржималаридир.
 - **Кўп тилли корпуслар:** Кўп тилдаги матнлар тўплами.
 - **Мутахассислаштирилган корпуслар:** Тиббиёт ёки ҳуқуқий таржима каби маълум бир соҳага қаратилган матнлар тўплами.

- **Конкорданс:** Конкорданс тадқиқотчиларга корпусдаги маълум сўзлар ёки ибораларни излаш ва уларнинг контекстдаги учрашларини кўриш имконини беради. Бу коллокацияларни, оддий сўз бирикмаларини ва сўзларнинг маъно доирасини аниқлашга имкон беради [3].
- **Статистик таҳлил:** Корпус лингвистикаси тил намуналари ва тенденцияларини таҳлил қилиш учун статистик усулларни қўллайди. Бу тадқиқотчиларга корпуслардаги тил қўлланилишидаги статистик жиҳатдан сезиларли фарқларни аниқлаш ва таржима хатти-ҳаракатлари ҳақидаги гипотезаларни синаб кўриш имконини беради.
- **Машинавий ўрганиш:** Машинавий ўрганиш алгоритмлари таржима сифатини баҳолаш, таржима хатоларини аниқлаш ва таржима моделларини ишлаб чиқиш каби вазифаларни автоматлаштириш учун корпусга асосланган таржимашуносликда тобора кўпроқ қўлланилмоқда [4,5].

Корпус лингвистикасининг таржимашуносликдаги қўлланилиши

Корпус лингвистикаси таржимашуносликда кенг қўлланиш соҳаларини топди, бу бизнинг куйидагиларни англашимизга ёрдам беради:

- **Таржима эквивалентлиги:** Корпус лингвистикаси таржима эквивалентлиги тушунчаси учун эмпирик далилларни тақдим этади. Билингвал корпусларни таҳлил қилиш орқали тадқиқотчилар сўзлар ва ибораларнинг турли тилларда қандай таржима қилинишини аниқлаш мумкин, бу эквивалентлик ва фарқланиш намуналарини кўрсатади.
- **Лексик танлов:** Корпуслар тадқиқотчиларга таржимада лексик танловга таъсир этувчи омилларни ўрганиш имконини беради. Буга коллокациялар, маъно доиралари ва жанр ва регистрнинг лексик танлашга таъсирини таҳлил қилиш киради.
- **Таржима нормалари:** Корпус таҳлили муайян соҳалар ва жанрлардаги таржиманинг нормалари ва конвенцияларини кўрсатади. Бу тушуниш таржимонлар учун жуда муҳим, чунки улар ҳам тўғри, ҳам маданий жиҳатдан мос матнлар яратишларига ёрдам беради.
- **Таржима хатолари:** Таржима қилинган матнларнинг корпусларини таҳлил қилиш орқали тадқиқотчилар кенг тарқалган таржима хатоларини ва уларнинг сабабларини аниқлаш мумкин. Бу маълумот таржима сифатини яхшилаш ва таржимонлар учун яхши ўқув материалларини ишлаб чиқиш учун фойдаланилиши мумкин.
- **Таржима сифатини баҳолаш:** Таржима сифатини баҳолаш учун корпуска асосланган усуллар ишлаб чиқилган бўлиб, уларда оқими, аниқлик ва маданий мослик каби жиҳатлар баҳоланади. Бу таржима сифатини баҳолаш учун кўпроқ объектив ва маълумотларга асосланган ёндашувни тақдим этади [6].

Муаммолар ва чеклашлар

Корпус лингвистикаси таржимашуносликни сезиларли даражада ривожлантирган бўлса-да, у айрим муаммоларга ва чеклашларга ҳам дуч келади:

- **Маълумотларнинг мавжудлиги:** Ишончли таҳлил учун катта ва вакиллик корпусларининг мавжудлиги жуда муҳимдир. Бироқ, корпусларни яратиш ва сақлаш вақт ва ресурс талаб қилувчи вазифадир.
- **Корпуснинг вакиллиги:** Корпуска асосланган топилмаларнинг умумлаштирилиши унинг вакиллигига боғлиқ. Агар корпус мақсад тили ва соҳани етарли даражада акс эттирмаса, натижалар ёлғон бўлиши мумкин.
- **Маълумотларни талқин қилиш:** Корпус таҳлили қимматли маълумотларни тақдим этса-да, маълумотларнинг чекланганлиги ва тил қўлланилишига таъсир этиши мумкин бўлган контекстуал омилларни ҳисобга олган ҳолда топилмаларни эҳтиёткорлик билан талқин қилиш муҳимдир.
- **Тилнинг мураккаблиги:** Тил жуда мураккаб бўлиб, корпуслар тилдаги фарқланиш ва маънонинг барча жиҳатларини акс эттира олмаслиги мумкин. Корпус маълумотларини талқин қилиш лингвистик назария ва прагматикани чуқур англашга талаб қилади.

- **Техник билим:** Корпус лингвистикасидан самарали фойдаланиш корпус таҳлили техникаси, статистик усуллар ва махсус дастурларда билимга эга бўлишни талаб қилади [7].

Келажакдаги йўналишлар: Янги чегараларни ўрганиш

Таржимашуносликка корпус лингвистикасини интеграциялаш давом этаётган жараён бўлиб, келажак қизиқарли имкониятларни ваъда қилади:

- **Кўп тилли корпуслар:** Кўп миқдордаги кўп тилли корпусларни ишлаб чиқиш тил оилалари ва маданиятлари бўйлаб таржимани кенгроқ англаш имконини беради.
- **Динамик корпуслар:** Янги маълумотлар билан доимий равишда янгиланиб турадиган динамик корпусларни қўллаш тил қўлланилиши ва таржима амалиётларининг кўпроқ аниқ ва замонавий расмини тақдим этади.
- **Машинавий таржимани яхшилаш:** Корпус лингвистикаси кўпроқ аниқ ва рагон машинавий таржима тизимларини ишлаб чиқишда муҳим роль ўйнамоқда.
- **Таржима жараёнини тадқиқ қилиш:** Корпус маълумотлари таржимадаги билиш жараёнларини, жумладан тилнинг ақлий тасвирларини ва таржимонлар томонидан қўлланиладиган стратегияларни ўрганиш учун фойдаланилиши мумкин.

Хулоса. Таржимашуносликка корпус лингвистикасини қўллаш эмпирик тадқиқотларнинг янги даврини бошлади, соҳани субъектив кузатувлардан кўпроқ маълумотларга асосланган ва объектив ёндашувга қаратади. Корпусга асосланган таҳлилнинг фойдалари беқиёс бўлиб, тил қўлланилиши, таржима эквивалентлиги, лексик танлов, таржима нормалари, хатолар ва сифат баҳолаш ҳақида маълумот беради. Бирок, бу методологиянинг муаммолари ва чекланганлигини тан олиш ва уни масъулиятли ва самарали равишда қўллаш муҳим.

Корпус лингвистикаси таржимонлар, тадқиқотчилар ва педагоглар учун муҳим воситага айланди, бу тилни контекстда чуқурроқ англашга ва таржимага кўпроқ аниқ, самарали ва нозик ёндашувни ривожлантиришга имкон беради. Корпус лингвистикаси ривожланиб, кенгайиб бораётгани сабабли, у, шубҳасиз, таржимашуносликнинг келажакини шакллантиришда муҳим роль ўйнайди.

Адабиётлар:

1. **"Корпус лингвистикаси ва таржимашунослик: Кириш"** (2018) Моно Бейкер ва Мэйв О'Брайен томонидан.
2. **"Таржима ва таржимонлик: Корпусга асосланган ёндашув"** (2019) Кристофер Тейлор томонидан.
3. **"Таржимашунослик учун корпус лингвистикаси"** (2014) Сильвия Бернардини ва Жон Синклер томонидан.
4. **"Корпус лингвистикаси ва таржима: Амалий қўлланма"** (2017) Майкл Оук томонидан.
5. **"Корпуслар орқали таржимани ўрганиш: Назария, метод ва амалиёт"** (2021) Сяомэй Хэ ва Фэн Лян томонидан.
6. **"Таржимашунослик: Танқидий кириш"** (2015) Джереми Мандей томонидан.
7. **"Таржимашунослик бўйича Routledge қўлланмаси"** (2014) Моно Бейкер ва Габриэла Салданья томонидан.